

dr hab. Beata Meyer, prof. US
Uniwersytet Szczeciński
Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług
Katedra Zarządzania Turystyką

Szczecin 14 sierpnia 2018

RECENZJA

Pracy doktorskiej pt. „**UWARUNKOWANIA KONSUMPCJI ZRÓWNOWAŻONEJ W TURYSTYCE NA PRZYKŁADZIE GMIN BESKIDU ŚLĄSKIEGO**”, której Autorem jest mgr Marek Hendel, przygotowanej pod kierunkiem naukowym *Pana prof. UP dr hab. Michała Żemły oraz Pani dr Darii Jaremen (promotor pomocniczy)*, a przedkładanej Radzie Wydziału Ekonomii, Zarządzania i Turystyki w Jeleniej Górze Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

Podstawą opracowania recenzji jest pismo Dziekana Wydziału Ekonomii, Zarządzania i Turystyki w Jeleniej Górze Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu z dnia 03 lipca 2018 roku w sprawie powierzenia mi obowiązków recenzenta rozprawy doktorskiej, którą złożył mgr Marek Hendel.

Uwagi wstępne

Przedmiotem recenzji jest dysertacja doktorska, którą przedłożył mgr Marek Hendel pt. „*Uwarunkowania konsumpcji zrównoważonej na przykładzie gmin Beskidu Śląskiego*”, licząca 266 stron standardowego maszynopisu wraz z załącznikami (5 stron). W treści pracy wykorzystanych zostało łącznie 641¹ różnego rodzaju pozycji bibliograficznych z przewagą publikacji zwartych i artykułów naukowych (581 pozycji), wyróżniono także grupę aktów prawnych i dokumentów o charakterze strategicznym (52 pozycje) oraz zaskakująco niewielką liczbę stron internetowych (8). Zagadnienia prezentowane w pracy zostały zilustrowane przy wykorzystaniu tabel (27) oraz mniej licznych rysunków (8).

¹ Brak numeracji pozycji bibliograficznych w pracy powoduje, że jest to liczba przybliżona, ponieważ nie można wykluczyć pomyłki popełnionej przez Recenzenta przy ich liczeniu.

Zgodnie z postanowieniami art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym ocena niniejszej dysertacji doktorskiej dotyczy:

- Oryginalności rozwiązania problemu naukowego,
- Wykazania przez Doktoranta ogólnej wiedzy teoretycznej w dyscyplinie ekonomia,
- Umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez Doktoranta.

1) Oryginalność rozwiązania problemu naukowego

Funkcjonowanie współczesnych systemów społeczno-ekonomicznych, szczególnie tych ulokowanych w przestrzeni krajów rozwiniętych, pozostaje przez ostatnich kilka dekad zdeterminowane w dużej mierze przez konieczność dostosowania do wymogów zrównoważonego rozwoju, pozostającego w sprzeczności z rosnącym nadmiernie poziomem konsumpcji. Pomimo wielu nowych trendów, których ideą jest ograniczanie spożycia, konsumpcjonizm pozostaje zjawiskiem nadrzędnym (zachowania w stylu *eko* czy *slow* nadal mają charakter niszowy) i znajduje odzwierciedlenie we wszystkich obszarach życia człowieka. Wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym coraz bardziej istotnym obszarem ludzkiej aktywności staje się rekreacja (w tym turystyka), zmieniająca swój charakter z aktywności ekskluzywnej i niezbyt częstej, na aktywność stanowiącą element stylu życia, codzienną i powszechną. W efekcie cechą immanentną turystyki jest współcześnie jej masowość wraz z całym spektrum konsekwencji, z których najwyraźniej postrzegane są pozytywne skutki ekonomiczne, związane ze wzrastającą liczbą turystów (w 2017 roku liczba turystów na świecie przekroczyła 1,3 mld osób, co stanowiło ponad 7% wzrost w stosunku do roku poprzedniego) oraz konsumpcją usług, generującą wzrost zatrudnienia w turystyce oraz wydatków na cele turystyczne, przyczyniając się do zwiększania udziału turystyki w tworzeniu PKB wielu obszarów. Zdecydowanie słabsza jest percepcja skutków negatywnych, pojawiających się zarówno po stronie środowiska przyrodniczego, jak i społeczeństwa czy gospodarki. Jednakże ich skala wraz z ideą równoważenia rozwoju społeczno-gospodarczego, której początki sięgają Raportu Sekretarza Generalnego ONZ U'Thanta (1969), spowodowały podjęcie działań (na gruncie teoretycznym i praktycznym) na rzecz zrównoważonego rozwoju turystyki, będącego elementem szerokiej koncepcji rozwoju, który jest trwały i samopodtrzymujący.

W kontekście dalszego rozwoju turystyki w sposób zrównoważony, temat sformułowany przez Doktoranta „*Uwarunkowania konsumpcji zrównoważonej w turystyce na przykładzie gmin Beskidu Śląskiego*” należy ocenić jako wysoce aktualny i oryginalny, bowiem łączy w nieoczywisty sposób zagadnienia konsumpcji i zrównoważonego rozwoju w obszarze

turystyki. Autor podjął próbę przetransponowania zachowań klientów na rynku określanych mianem konsumpcji zrównoważonej na jeden z segmentów tego rynku, którym jest rynek turystyczny.

Niestety identyfikacja problemu badawczego w pracy ma charakter bardzo ogólnikowy i nieostry. Na s.7 pracy znajduje się następujące sformułowanie: „*Wyróżnione problemy badawcze, skłoniły autora do podjęcia próby uzupełnienia zagadnień teoretycznych związanych z konsumpcją zrównoważoną w turystyce, określenia jej ogólnego wpływu na rynek turystyczny oraz określenia jej uwarunkowań*”. Trudno jednak określić co Autor rozumie przez sformułowanie „*wyróżnione problemy badawcze*”. Czy są nimi ograniczenia wskazane we wcześniejszym fragmencie pracy: „*Zważywszy na szeroko pojmowany wpływ konsumpcji na funkcjonowanie rynku turystycznego, nie sposób bez bezpośredniego odniesienia konsumpcji zrównoważonej do turystyki pokusić się o jakiegokolwiek rozważania. Ograniczeniem w tym przypadku jest zbyt ogólny i powierzchowny opis teoretyczny zagadnienia, uniemożliwiający zrozumienie czym jest konsumpcja zrównoważona w turystyce, a tym bardziej wypracowanie jakichkolwiek wniosków o charakterze aplikacyjnym*”, czy może potencjalne pozytywne efekty zrównoważonej konsumpcji na rynku turystycznym: „*Ponadto spośród wielu obszarów realizacji zrównoważonego rozwoju, to właśnie konsumpcja w turystyce wymieniana jest bardzo często jako potencjalnie dająca rezultaty wdrożenia*”(s.7)? W przypadku pracy badawczej kluczowe znaczenie dla jej celowości i efektów ma właściwe sformułowanie problemu badawczego. Problem badawczy stanowi podstawę podjęcia i prowadzenia pracy badawczej, powinien bowiem wskazywać na określony, obiektywny stan niewiedzy w danej dyscyplinie naukowej, wskazywać na jej rozmiar i jakość. Prawidłowe sformułowanie problemu badawczego powinno określić wyczerpująco zakres niedostatków wiedzy w zakresie badanego zjawiska, uwzględnić zależności między zmiennymi określonymi jako czynniki oddziałujące na badane zjawisko, a także wskazać na możliwe rozstrzygnięcia empiryczne. W szerokim ujęciu można przyjąć, że problem badawczy obejmuje zarówno omówienie obszaru badań, cele i pytania, na które szuka się odpowiedzi; w ujęciu wąskim zaś jedynie zestaw pytań lub jedno o znaczeniu kluczowym. Najczęściej przyjmuje się, że problemy badawcze mogą mieć charakter poznawczy (w tym: eksploracyjny, klasyfikacyjny, eksplikacyjny) lub decyzyjny (w tym postulacyjny, optymalizacyjny lub realizacyjny). **W kontekście powyższych uwag trudno uznać, że Autor sprecyzował i posługując się językiem naukowym poprawnie sformułował problem badawczy pracy.** Zakładając, że problem badawczy został zawarty w przywołanym wcześniej zdaniu jako podjęcie „...*próby uzupełnienia zagadnień teoretycznych związanych z konsumpcją zrównoważoną w turystyce, określenia jej ogólnego*

wplywu na rynek turystyczny oraz określenia jej uwarunkowań” należy stwierdzić, że ma on charakter zbyt ogólnikowy, nie wskazuje jakie kwestie wymagają uzupełnienia wśród szerokiego spektrum zagadnień teoretycznych związanych z konsumpcją zrównoważoną w turystyce, ani jakiego rodzaju relacje pomiędzy konsumpcją zrównoważoną a rynkiem turystycznym stanowią spektrum zainteresowań badawczych Autora. Nie zostały postawione pytania badawcze, które nie są konieczne, ale pomogłyby Autorowi sprecyzować kierunek przedsięwzięcia naukowego, a w dalszej części postępowania badawczego uporządkować prowadzone rozważania. W opinii recenzenta podstawowym i głównym pytaniem badawczym (odnoszącym się do tematu pracy) powinno być:

Jakie czynniki determinują podejmowanie decyzji zgodnych ze zrównoważoną konsumpcją na rynku turystycznym?

Doprecyzowaniem problemu badawczego mogłaby być odpowiedź na pytania szczegółowe, np. takie jak: *Które z czynników mają największy wpływ na podejmowanie decyzji zgodnych ze zrównoważoną konsumpcją na rynku turystycznym?, Które z podmiotów funkcjonujących na rynku turystycznym mają wpływ na kształtowanie decyzji konsumentów w kierunku zrównoważonej konsumpcji?, czy też: Jakie znaczenie dla rozwoju turystyki ma zrównoważona konsumpcja?*

Wydaje się, że postawienie pytań badawczych (nawet kilkunastu) pomogłoby w usystematyzowaniu badanych zagadnień, które obejmują szeroki zakres bardzo różnicowanych i złożonych kwestii.

Autor zdecydował się na postawienie czterech hipotez badawczych, jednocześnie rezygnując ze sformułowania hipotezy głównej, odnoszącej się do tematu pracy. Pierwsza z hipotez *„Zachowania konsumentów w turystyce postępujących zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego uwarunkowane są charakterem zachowań podejmowanych w życiu codziennym, na które wpływa w szczególności czynnik troski o środowisko przyrodnicze”* została częściowo odrzucona, co w opinii recenzenta wynika przede wszystkim z niepoprawnego sformułowania hipotezy, która z założenia powinna zawierać proste i klarowne stwierdzenia możliwe do jednoznacznej weryfikacji. Dodatkowo sprzeciw budzi sformułowanie *„w turystyce”*, ponieważ jest nieprecyzyjne i nie konkretyzuje o jakie zachowania tak naprawdę chodzi, czy o zachowania na **rynku turystycznym** związane z nabywaniem dóbr i usług turystycznych, gdzie jedną z determinant może być cena, czy np. na szlaku turystycznym, gdzie pozostawienie śmieci poza miejscami do tego przeznaczonymi nie jest związane z kosztami, ale można je określić *„w turystyce”*. Jednak dla zachowania

spójności recenzji z ocenianą dysertacją recenzent będzie stosował sformułowania występujące w recenzowanej pracy.

W cytowanej wcześniej hipotezie występuje zbyt wiele elementów:

- a) zachowania konsumentów w turystyce postępujących zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego
- b) zachowania podejmowanych w życiu codziennym
- c) troska o środowisko przyrodnicze

Niejasny jest także charakter relacji pomiędzy tymi elementami. Konstrukcja hipotezy wskazuje, że potwierdzić lub zanegować można co najmniej następujące związki:

- a) Zachowania w życiu codziennym są wynikiem troski o środowisko przyrodnicze
- b) Zachowania w turystyce są wynikiem zachowań w życiu codziennym
- c) Zachowania w życiu codziennym i w turystyce są wynikiem troski o środowisko przyrodnicze.

Tak sformułowana hipoteza wyklucza możliwość jej jednoznacznej weryfikacji. Zaprezentowany przez Doktoranta wywód mający wskazać na przyjęcie lub odrzucenie tej hipotezy (s.209-210) potwierdza zależność zachowań w turystyce od zachowań w życiu codziennym oraz zaprzecza znaczeniu środowiska przyrodniczego dla tych zachowań. W przeważającej części jednak, po raz kolejny, podkreśla odmienność deklaracji od rzeczywistych zachowań w zakresie przestrzegania zasad zrównoważonego rozwoju zarówno w życiu codziennym, jak i podczas wyjazdów turystycznych oraz wskazuje na istotność znaczenia ceny dóbr i usług w procesie podejmowania decyzji przez konsumentów, co nie ma znaczenia w świetle weryfikacji danej hipotezy.

W kontekście wskazanych wyżej rozważań nieuprawnione jest odrzucenie drugiej z hipotez stanowiącej, że *„Istotnym uwarunkowaniem konsumpcji zrównoważonej w turystyce jest wysoka cena produktu uwzględniającego zasady zrównoważonego rozwoju, która powoduje, że turyści decydują się na korzystanie ze zwykłej i tańszej ich zdaniem, oferty konwencjonalnej”*. Podobnie jak w poprzednim przypadku zbyt rozbudowane sformułowanie hipotezy nie pozwala na jej jednoznaczną weryfikację. Jak zauważono wcześniej cena jest jednym z głównych czynników warunkujących decyzje nabywcy konsumentów, dlaczego więc nie miałyby być istotnym uwarunkowaniem konsumpcji zrównoważonej? Szczególnie jeśli rozważany jest wpływ ceny wysokiej, chociaż nie sprecyzowano co to oznacza, a przyjęty poziom (do 10% wyższy od ceny standardowej) nie może być uznany za cenę wysoką. W opinii recenzenta ponadto paradoks zaobserwowany w rozprawie *„Zwrócono wówczas uwagę na występujący paradoks, że większość badanych byłaby gotowa ponieść wyższe opłaty za dobę hotelową*

(maks. do 10%) w obiekcie stosującym powyższe rozwiązania proekologiczne, co wydawało się sprzeczne z pozostałymi wynikami badania” (s.210) jest wynikiem niepoprawnie skonstruowanych pytań znajdujących się w kwestionariuszu skierowanym do uczestników ruchu turystycznego (załącznik 3, s.221).

Kolejne dwie hipotezy, trzecia w brzmieniu „Uwarunkowaniem konsumpcji zrównoważonej w turystyce leżącym po stronie branży turystycznej, jest brak oferty turystycznej uwzględniającej zasady zrównoważonego rozwoju” oraz czwarta stanowiąca, że „Uwarunkowaniem rozwoju konsumpcji zrównoważonej w turystyce jest przewartościowanie priorytetów rozwoju turystyki wśród samorządów terytorialnych na rzecz realizacji założeń turystyki zrównoważonej” zostały zweryfikowane pozytywnie. W przypadku hipotezy trzeciej nie wydaje się, aby badania przeprowadzone przez Doktoranta uprawniały do jej przyjęcia. Poddanie analizie wyłącznie stron internetowych 35 podmiotów w badanym obszarze (z tego 25 to obiekty noclegowe) spośród 1665 funkcjonujących podmiotów gospodarki turystycznej (standardowa próba badawcza to 312 podmiotów, s.134) nie daje podstaw do przyjęcia tej hipotezy. Szczególnie, że nie zostało sprecyzowane co oznacza „oferta turystyczna uwzględniająca zasady zrównoważonego rozwoju” oraz dlaczego i w jaki sposób podmiot gospodarki turystycznej miałby o niej informować na stronie internetowej? Nawet jeśli podmioty wykorzystują rozwiązania sprzyjające zrównoważonemu rozwojowi (np. stosowanie odpowiednich materiałów budowlanych i wykończeniowych, czy energooszczędnych źródeł światła) to dlaczego miałyby informować o tym potencjalnych gości na stronie internetowej? I czy stanowiłoby to element ich oferty? Brak zdefiniowania w pracy co Autor rozumie pod pojęciem „oferty” i „oferty turystycznej” wyklucza odpowiedź na postawione wyżej pytania, a co za tym idzie również weryfikację hipotezy trzeciej.

W przypadku ostatniej z hipotez, samo jej sformułowanie wydaje się błędne („Uwarunkowaniem rozwoju konsumpcji zrównoważonej w turystyce jest przewartościowanie priorytetów rozwoju turystyki wśród samorządów terytorialnych na rzecz realizacji założeń turystyki zrównoważonej”). Zgodnie z polityką ekologiczną Polski na samorządach gminnych spoczywa (między innymi) obowiązek wdrażania rozwiązań wynikających z konieczności realizacji zasad zrównoważonego rozwoju zgodnie z rozwiązaniami i aktami prawnymi obowiązującymi w Polsce, respektującymi przepisy obowiązujące w Unii Europejskiej. Dokumenty strategiczne i planistyczne powstające w gminach muszą więc zawierać odniesienia do zasad zrównoważonego rozwoju, które mają najczęściej znaczenie nadrzędne w stosunku do innych wymogów, ze względu na konieczność określenia zgodności z dokumentami wyższego rzędu, w których również zapisy związane ze zrównoważonym

rozwojem mają znaczenie priorytetowe. W związku z tym nie wydaje się celowe badanie dokumentów strategicznych i planistycznych tworzonych przez gminy, bowiem powinny one obligatoryjnie takie zapisy zawierać (i w większości zawierają). Dużo istotniejsze byłoby stwierdzenie, czy i w jaki stopniu gminy realizują zapisy w zakresie zrównoważonego rozwoju turystyki zawarte w dokumentach strategicznych.

Główny cel poznawczy rozprawy został sformułowany jako „*identyfikacja uwarunkowań konsumpcji zrównoważonej w turystyce*”(s.7), co w sposób poprawny odnosi się do tematu pracy. Postawiono także cel użyteczny, którym jest „...*określenie kierunków i możliwości kształtowania konsumpcji zrównoważonej w turystyce w gminach Beskidu Śląskiego*”. Jako cele szczegółowe wskazano:

- 1) Wskazanie roli konsumpcji zrównoważonej w koncepcji ekonomicznej zrównoważonego rozwoju;
- 2) Usystematyzowanie wiedzy na temat konsumpcji zrównoważonej w turystyce;
- 3) Identyfikację możliwości kształtowania konsumpcji zrównoważonej w turystyce w ujęciu podmiotowym;
- 4) Identyfikację i charakterystykę uwarunkowań konsumpcji zrównoważonej w turystyce;
- 5) Weryfikację uwarunkowań konsumpcji zrównoważonej w turystyce na obszarze gmin Beskidu Śląskiego.

Cele szczegółowe formułowane w pracy powinny umożliwiać realizację celu głównego (którego zakres jest najszerszy) bądź przyczyniać się do jego uszczegółowienia. W przypadku recenzowanej dysertacji cel 1 zdecydowanie wykracza poza założenia celu głównego, cel czwarty zaś jest tożsamy z celem głównym, a dodanie słowa „charakterystyka” tego nie zmienia, bo domyślnie cel główny poza identyfikacją powinien również zawierać klasyfikację, charakterystykę oraz gradację zidentyfikowanych uwarunkowań. W przeciwnym wypadku bowiem (obejmując jedynie identyfikację uwarunkowań) zdecydowanie nie odpowiadałby wymogom stawianym dysertacji doktorskiej.

Realizacja celów badawczych i weryfikacja postawionych hipotez badawczych została przeprowadzona przy wykorzystaniu metody studium przypadku, która najczęściej jest postrzegana przez pryzmat badań jakościowych, ale wykorzystuje również dane ilościowe. W metodzie tej istnieje możliwość wykorzystania zróżnicowanych technik i narzędzi gromadzenia oraz analizy danych, takich jak: obserwacje, obserwacje uczestniczące, wywiady, ankietowanie, dokumentacja badanej organizacji, źródła prasowe, internetowe, dostępne bazy danych itp. Zgromadzone informacje umożliwiają pogłębioną analizę badanego problemu, wykazanie jego specyfiki, czy relacji z elementami otoczenia. Wybór metody studium

przypadku należy uznać za właściwy dla osiągnięcia zamierzonych celów badawczych. Jako obszar badawczy wskazano pięć gmin Beskidu Śląskiego: Brenna, Istebna, Szczyrk, Wisła, Ustroń, które charakteryzują się m.in. spójnością regionalną, poziomem rozwoju funkcji turystycznej czy doświadczeniem w zakresie kooperacji. Badania pierwotne przeprowadzono w latach 2017-2018, zakres czasowy pracy zaś obejmuje okres od drugiej połowy XX wieku.

Zgodnie z przyjętym w pracy założeniem „...że rozwój konsumpcji zrównoważonej w turystyce jest warunkowany wieloma, zróżnicowanymi czynnikami związanymi z konsumentem, branżą turystyczną i samorządem terytorialnym...” (s.8) część badawcza pracy została zaplanowana i przeprowadzona w trzech grupach podmiotów obejmujących uczestników ruchu turystycznego, przedsiębiorców działających w branży turystycznej oraz przedstawicieli samorządów terytorialnych, dla których zostały sformułowane odrębne hipotezy badawcze i cele (s.9). Wydaje się jednak, że bardziej precyzyjne byłoby określenie „przedsiębiorstwa” i „samorządy” ponieważ Autor badał jedynie strony internetowe oraz dokumenty strategiczne, nie realizował badań w kontakcie z przedsiębiorcami czy przedstawicielami samorządów terytorialnych.

W grupie uczestników ruchu turystycznego w gminach Beskidu Śląskiego próbę badawczą wybrano na zasadzie celowego doboru proporcjonalnego (kwotowego), z dominującym segmentem uczestników z województwa śląskiego (ponad 66%), dodatkowo prawie połowę badanych należy sklasyfikować jako odwiedzających jednodniowych (nie korzystających z noclegu). Wielkość próby badawczej ustalono w odniesieniu do wielkości ruchu turystycznego w badanym regionie i określono na 384 osoby. Badania ankietowe przeprowadzono techniką ankiety internetowej udostępnionej w mediach społecznościowych (przy zachowaniu celowego ich wyboru). Kwestionariusz ankietowy zawiera 16 pytań (bez metryczki). Hipotezy sformułowane w tym obszarze badawczym są dokładnym odzwierciedleniem pytań postawionych w ankiecie (lub pytania są odzwierciedleniem hipotez), co determinuje uzyskane wyniki, a w przypadku niepoprawnie skonstruowanej ankiety powoduje ich deformację. Pytania zawarte w ankiecie zakładają relatywnie dużą wiedzę respondentów, nie wyjaśniają np. co to są (lub mogą być) rozwiązania proekologiczne, co oznacza „troszczenie się o środowisko przyrodnicze”, bazując na popularnym, intuicyjnym, ogólnym i powierzchownym rozumieniu tych pojęć (oszczędność wody, prądu, segregacja śmieci). Brak wnikliwego przemyślenia treści pytań (i możliwych odpowiedzi), ich zawartości, sformułowania, kolejności oznacza otrzymanie odpowiedzi, które nie tylko nie przynoszą wiarygodnego rozstrzygnięcia badanych problemów, ale w efekcie końcowym mogą pozostawać ze sobą w częściowej (lub całkowitej) sprzeczności (co przez Doktoranta postrzegane jest jako paradoks). Na przykład w pytaniu 11

(załącznik 3) na pytanie „czy obiekty noclegowe powinny dostosować swoją infrastrukturę do rozwiązań proekologicznych, minimalizując przez to negatywny wpływ na środowisko przyrodnicze” możliwe są 3 odpowiedzi „tak”, „nie”, „nie wiem”. Uzyskane odpowiedzi wskazują, że większość uważa „tak”. Jednak gdyby zmienić kafeiterię odpowiedzi np. na „tak, bezwzględnie”, „tak, ale jeśli to nie obniży komfortu świadczonych usług”, „nie, jeśli spowoduje to wzrost ceny”, „nie, jeśli wymaga to dużych nakładów finansowych”, „nie, jeśli wymaga to zamknięcia obiektu na sezon”, „nie wiem” – wynik byłby prawdopodobnie zupełnie inny. Można było raczej zapytać „jakie rozwiązania proekologiczne powinny/mogą wprowadzić obiekty noclegowe?”, co pozwoliłoby zweryfikować wiedzę badanych na temat rozwiązań proekologicznych oraz konieczności ich wprowadzenia (mogłaby pojawić się odpowiedź „żadne”). Postawione pytania nie dają podstaw o wnioskowaniu o proekologicznej wiedzy ankietowanych, a tym bardziej o ich rzeczywistych zachowaniach, co skutkuje dywagacjami Autora o rozbieżności pomiędzy deklarowanym zachowaniem badanych (np.s.181). Sformułowanie pytań w inny sposób mogłoby zdecydowanie zmniejszyć tę domniemaną dysproporcję. Można było zapytać o konkretne zachowania (kilka lub kilkanaście), które badaczowi pozwoliłyby określić, jaki jest poziom zachowań i wiedzy proekologicznej. Pytając czy „Czy uważa Pan/i siebie za osobę przestrzegającą zasad proekologicznych w życiu codziennym?” trudno spodziewać się odpowiedzi przeczącej. W opinii recenzenta ankieta jest przygotowana w sposób nieprzemysłany, szczególnie dotyczy to formułowania pytań (nie precyzujących dostatecznie jasno i klarownie zagadnień na które oczekiwane są odpowiedzi) i kafeiterii możliwych odpowiedzi, które ograniczają możliwość uzyskania prawdziwej odpowiedzi maksymalnie zgodnie z intencją odpowiadającego. Ten sposób konstrukcji ankiety pozwolił na przyjęcie 5 z 7 postawionych hipotez (odrzucono hipotezy H_{U4} i H_{U7}).

W grupie przedsiębiorstw branży turystycznej, jak wcześniej sygnalizowano, badaniem objęto 35 podmiotów, po 7 w każdej gminie, w tym 5 obiektów noclegowych, 1 stacja narciarska, 1 organizator imprez turystycznych. Badania przeprowadzono przy wykorzystaniu metody analizy treści ofert oraz analizy treści opinii zamieszczanych w Internecie. O ile strukturę podmiotów poddanych badaniu można uznać w pewnym sensie (poglądowym) za poprawną, chociaż została ustalona w sposób intuicyjny, bez uwzględnienia empirycznych przesłanek, o tyle sposób doboru podmiotów, ich liczby i sposobu badania już nie. Wybór liczby podmiotów (w oparciu o metodę arbitralną) oraz metody badawczej został zdeterminowany przez trudności (dość standardowe podczas prób kontaktu z przedstawicielami podmiotów gospodarczych), które pojawiły się podczas badania pilotażowego (objęło 4

podmioty). Niestety nie można się zgodzić z takim postępowaniem, gdzie jedyną (główną?) przesłanką ograniczenia liczby badanych podmiotów są standardowe trudności w pozyskaniu informacji. Decydując się na badanie wyłącznie treści zamieszczonych w Internecie (co jest działaniem możliwym do przyjęcia przy właściwym sprofilowaniu celów badania), które nie wymaga uciążliwego kontaktu osobistego z przedsiębiorcami, ani danych uważanych za wrażliwe, niezrozumiałe jest przeprowadzenie badania w wybranej grupie jedynie 35 podmiotów, zamiast w poprawnie obliczonej próbie 312 podmiotów. Pozostanie przy mniejszej liczbie podmiotów (35) powinno skutkować poszerzeniem badań o informacje bardziej szczegółowe, możliwe do uzyskania bezpośrednio od przedsiębiorców, dotyczące działań (i ich efektów) mających na celu realizację zasad zrównoważonego rozwoju. Poza wielkością próby badawczej i zakresem badanych materiałów duże wątpliwości budzą również cele i hipotezy postawione dla tej grupy podmiotów (tabela 15, s.132):

1) *C_{B1}: Miejsce zrównoważonego rozwoju, turystyki zrównoważonej i konsumpcji zrównoważonej w informacjach i komunikatach rynkowych podmiotów branży turystycznej*
Cel jest całkowicie niepoprawnie i niezrozumiałe sformułowany

H_{B1}: Celem komunikacji rynkowej podmiotów branży turystycznej gmin Beskidu Śląskiego jest zainteresowanie swoją ofertą segmentu konsumentów przestrzegających zasad zrównoważonego rozwoju.

Tak brzmiąca hipoteza sugeruje, że podmioty branży turystycznej gmin Beskidu Śląskiego dysponują ofertą dla konsumentów przestrzegających zasad zrównoważonego rozwoju i głównie ich chcą nią zainteresować, co nie wydaje się zgodne z rzeczywistością. Hipoteza została odrzucona.

2) *H_{B2}: Oferta podmiotów branży turystycznej gmin Beskidu Śląskiego jest skierowana do segmentu konsumentów przestrzegających zasad zrównoważonego rozwoju a tym samym nastawiona na kształtowanie zachowań konsumenckich zgodnych z zasadami zrównoważonego rozwoju.*

Podobnie jak wyżej – hipoteza stanowi, że oferta jest skierowana do segmentu konsumentów przestrzegających zasad zrównoważonego rozwoju (czyli jest to główna grupa klientów), a dodatkowo ma kształtować zachowania konsumenckie zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju – ale skoro już jest skierowana do takiej grupy, to co jeszcze ma kształtować? Hipoteza została częściowo przyjęta.

3) *C_{B3}: Identyfikacja konfliktów między podmiotami branży turystycznej a otoczeniem oraz negatywnych opinii dotyczących łamania zasad zrównoważonego rozwoju przez podmioty.*

H_{B3}: Pomiędzy podmiotami branży turystycznej gmin Beskidu Śląskiego a otoczeniem występują konflikty oraz pojawiają się negatywne opinie dotyczące łamania przez podmioty branży zasad zrównoważonego rozwoju.

Cel i hipoteza są w tym przypadku właściwie tożsame, tylko w przypadku celu jest słowo „identyfikacja”, a w przypadku hipotezy stwierdza się, że konflikty istnieją, bez wskazania choćby z jakimi elementami otoczenia te konflikty mogłyby się pojawić, lub jakich aspektów dotyczyć. Hipoteza została odrzucona, co oznacza całkowity brak konfliktów podmiotów branży turystycznej z otoczeniem, zarówno przyrodniczym jak i społeczno-ekonomicznym, co wydaje się całkowicie nierealne. Autor w żaden sposób nie komentuje tej idealistycznej sytuacji.

W przypadku grupy podmiotów samorządu terytorialnego za materiał empiryczny do badania uznano treść zawartą w dokumentach strategicznych i podobnie jak w przypadku podmiotów branży turystycznej posłużono się procedurą analizy treści, składającą się z: wyboru materiału empirycznego, wielokrotnej analitycznej lektury tekstów, utworzenia klucza kategoryzacyjnego obejmującego ilościową analizę treści. Przeprowadzona została selekcja dokumentów strategicznych i planistycznych według przyjętych kryteriów, która wyłoniła ostatecznie 48 dokumentów poddanych badaniu. Szczegółowa i wnikliwa analiza treści dokumentów strategicznych pod kątem występowania słów kluczowych pozwoliła Autorowi na przyjęcie hipotezy (HS1) odnoszącej się do działań uwzględniających zrównoważoną konsumpcję w turystyce na poziomie regionalnym, częściowo przyjąć hipotezę (HS2) odnoszącą się do działań na poziomie lokalnym. Podobnie częściowo przyjęta została hipoteza (HS3) dotycząca działań na rzecz zrównoważonego rozwoju turystyki na poziomie lokalnym i regionalnym oraz hipoteza (HS4) dotycząca współpracy badanych samorządów. Podobnie jak w poprzednich uwagach dotyczących konstrukcji hipotez i ich weryfikacji, tak i w tym przypadku hipotezy są sformułowane w sposób niejednoznaczny, w części również powielają się ich treści, co uniemożliwia ich jednoznaczną weryfikację.

Część badawcza pracy w wielu obszarach ma charakter powierzchowny. Oparcie weryfikacji hipotez wyłącznie na podstawie treści internetowych, szczególnie w przypadku podmiotów branży turystycznej (w sytuacji gdy nie chodzi o ich promocję czy markę) wydaje się zupełnie niemiernodajne.

Na podstawie przeprowadzonych badań pierwotnych oraz analizy źródeł wtórnych, w tym literaturowych oraz statystyki publicznej, Autor zebrał materiał, który posłużył do konstrukcji modelu uwarunkowań konsumpcji zrównoważonej w gminach Beskidu Śląskiego (s.204). Zaprezentowany model uwzględnia przyjęte w założeniu trzy główne uwarunkowania:

konsumenta, branżę turystyczną, samorząd terytorialny ulokowane w otoczeniu, określonym jako obszar recepcji turystycznej, na który wpływają także uwarunkowania krajowe oraz globalne. Nie wydaje się jasne co w tym układzie ma oznaczać „obszar recepcji turystycznej”? skoro Autor wyróżnił uwarunkowania krajowe i globalne, konsekwentnie i adekwatnie do prezentowanych zagadnień powinny być „uwarunkowania obszaru recepcji turystycznej”. Niewłaściwe jest również pominięcie innych uwarunkowań zrównoważonej konsumpcji w turystyce niż przyjęte w założeniach, bez jakiegokolwiek wyjaśnienia. Recenzent przyjmuje do wiadomości, że Autor przyjął jako kluczowe trzy wskazane wcześniej uwarunkowania, ale z pewnością **nie wyczerpują** one listy uwarunkowań konsumpcji zrównoważonej w turystyce, a celem pracy była właśnie **identyfikacja** tychże uwarunkowań. Powinny być więc **zidentyfikowane wszystkie uwarunkowania**, a następnie po wyczerpującym i przekonującym uzasadnieniu można by pominąć pozostałe jak mniej istotne. Już sama konstrukcja modelu wskazuje, że poza konsumentem, branżą turystyczną i samorządem pozostają uwarunkowania wynikające np. z obszaru recepcji turystycznej, dotyczące dostępności transportowej do atrakcji turystycznych (dostępny rodzaj transportu zewnętrznego i wewnętrznego ma istotny wpływ na konsumpcję zrównoważoną, a pozostaje poza gestią samorządu i branży turystycznej; częściowo może być w gestii konsumenta). Autor szeroko opisuje kwestie transportu zrównoważonego w turystyce (np. s.46-47), po czym bez przekonującego wyjaśnienia eliminuje tego typu podmioty z badań (s.133) i listy uwarunkowań. Podobnie stan środowiska przyrodniczego (pozostający nie tylko w gestii samorządu lokalnego, ale także mieszkańców) będący wynikiem nie tylko rozwoju turystyki warunkuje zrównoważoną konsumpcję w turystyce. Nie wskazano także żadnych szczegółowych uwarunkowań określonych zbiorczym mianem „uwarunkowań globalnych”, a z pewnością można zidentyfikować takie, które mają znaczenie dla badanego obszaru.

Abstrahując od pominiętych uwarunkowań niezrozumiale wydaje się przyporządkowanie zidentyfikowanych czynników, np. U_{E1} „skala skutków ekologicznych na obszarze gmin wynikających z rozwoju turystyki” traktowana jest jako uwarunkowanie wynikające z działań samorządu terytorialnego, gdzie samorząd jest odpowiedzialny (w pewnym sensie) za ich częściowe/całkowite usunięcie (lub uniknięcie), ale to konsument-turysta i branża turystyczna je generują. Nielogiczne jest również umiejscowienie uwarunkowania „ukształtowanie świadomości społecznej odpowiedzialności” (U_{SK1}) po stronie samorządu terytorialnego, podczas gdy „ukształtowanie świadomości społecznej odpowiedzialności wszystkich podmiotów oddziałujących pośrednio, lub bezpośrednio na turystę” (U_{SK2}) i „kształtowanie świadomości podmiotów branży turystycznej oddziałujących pośrednio, lub bezpośrednio na

turystę" (U_{SK3}) są klasyfikowane wśród uwarunkowań krajowych, dodatkowo U_{SK2} zawiera się w U_{SK3}.

Duże wątpliwości budzą także relacje określone jako „oddziaływanie” lub „współdziałanie” wskazane pomiędzy uwarunkowaniami. Na przykład współdziałanie dotyczy konsumpcji zrównoważonej i konsumenta (także branży turystycznej i samorządu terytorialnego), ale nie zostało wyjaśnione co Autor rozumie przez takie sformułowanie? Nie jest możliwe aby zjawisko jakim jest „konsumpcja zrównoważona” było w stanie podjąć jakiekolwiek działanie, w tym współdziałanie. Z kolei warunkowanie określone jako U_{G4} („praktyka gospodarza danego kraju”) zgodnie z modelem oddziałuje na konsumenta, ale już nie wpływa na branżę turystyczną czy samorząd terytorialny, co nie jest zgodne z rzeczywistością. Dodatkowo, graficzna forma modelu jest mało czytelna, a wystarczyłoby nieco zwiększyć czcionkę oraz wykorzystać odmienne kolory dla uwarunkowań różnego typu, co zdecydowanie poprawiłoby jego wyrazność, a co za tym idzie ułatwiło percepcję.

W opinii recenzenta **głównym błędem całego rozumowania**, który został uwypuklony przez skonstruowany model jest równorzędne potraktowanie wszystkich zidentyfikowanych uwarunkowań. Autor nie podjął próby określenia siły z jaką uwarunkowania oddziałują na zrównoważoną konsumpcję ani ich klasyfikacji czy systematyzacji, zadowolając się przyjętym na wstępie układem podmiotowym, przyjmując (w opinii recenzenta błędnie) co wynika zaprezentowanego modelu, że z jednakową siłą wpływają na konsumpcję zrównoważoną w turystyce w gminach Beskidu Śląskiego. Szczególnie przy zastosowaniu metody studium przypadku (która właściwie wyklucza możliwość uogólnienia wyników, za to pozwala na szczegółowe wnioskowanie w obrębie danego przypadku) było to całkowicie możliwe. Dokonanie gradacji uwarunkowań miałyby kluczowe znaczenie dla określenia w jaki sposób można wpływać na zrównoważoną konsumpcję w turystyce w gminach Beskidu Śląskiego.

Podsumowując tę część recenzji należy stwierdzić, że praca ma charakter teoretyczny, empiryczny i aplikacyjny, a wybrany temat jest aktualny i ma uzasadnienie teoretyczne oraz praktyczne. Jednakże **brak klarownego sprecyzowania problemu badawczego, błędy w formułowaniu hipotez i ich weryfikacji, niepoprawnie skonstruowana część badawcza oraz wyprowadzony (na podstawie wcześniejszych rozważań teoretycznych i przeprowadzonych badań) model nie mogą być uznane za oryginalne rozwiązanie problemu naukowego wzbogacające istniejący dorobek studiów i badań naukowych.**

2) Ogólna wiedza teoretyczna Doktoranta w dyscyplinie ekonomia

Rozważania teoretyczne dotyczące zrównoważonego rozwoju, konsumpcji i turystyki są zawarte przede wszystkim w pierwszych dwóch rozdziałach pracy (80 stron), ale pojawiają się także w innych częściach pracy. Są one oparte na przestudiowanym przez Doktoranta imponującym zakresie literatury polskiej i zagranicznej (ponad 600 pozycji, co podkreśla także Autor we wstępie do pracy), co pozwoliło na szczegółowe omówienie paradygmatu zrównoważonego rozwoju w teorii ekonomii oraz nakreślenie znaczenia współczesnej konsumpcji jako obszaru implementacji jego założeń, potwierdzając wiedzę Doktoranta w tym zakresie. Brakuje tu jednakże dyskusji naukowej z przytaczanymi poglądami, nawet w przypadku kontrowersyjnych kwestii, np. *„Kwestią dyskusyjną powyższych celów jest zbyt ogólnikowość oraz dominująca wartość ekologiczna. Akcent zrównoważenia konsumpcji pada na ochronę środowiska, poddając tym samym pod wątpliwość możliwość zachowania harmonii między trzema podstawowymi obszarami zrównoważenia: ekonomicznym, społecznym i środowiskowym”* (s.26), które Autor pozostawia bez komentarza. Pozostała część rozważań teoretycznych dotyczy konsumpcji w turystyce, ze szczególnym uwzględnieniem konsumpcji zrównoważonej i jej uwarunkowań. Mimo szerokiego wyboru literatury, brakuje najnowszych pozycji odnoszących się do zrównoważonego rozwoju w turystyce, podczas gdy trendy w tym zakresie zmieniają się dynamicznie i są w literaturze dość szeroko opisywane. Pozytywnie należy ocenić pojawienie się dyskusji Autora z przedstawianymi poglądami i odważną prezentację własnego, czasami kontrowersyjnego zdania – *„Za zbyt śmiało można jednak uznać przypuszczenie P. Bajdora i J.K. Grabary [2012, s. 57], jakoby z biegiem czasu zrównoważona turystyka miałyby się stać po prostu turystyką”* (s.31). Szkoda, że Autor nie uzasadnił swojego przekonania. Równie pozytywnie należy ocenić sformułowanie autorskiej definicji konsumpcji zrównoważonej w turystyce oraz jej cech (s.39). W tej części dysertacji jednak pojawia się wiele sprzecznych ze sobą treści, np. na stronach 39-41 prezentowana jest dyskusja na temat możliwego (lub nie) samoograniczenia realizacji swoich potrzeb przez turystów, wskazująca na skrajnie różne poglądy, brakuje jednak jej podsumowania i odautorskiej konkluzji.

Zastrzeżenia budzi również brak prezentacji definicji podstawowych pojęć, które mają istotne znaczenie dla dysertacji, a mogą być różnie rozumiane. Nie pojawia się definicja oferty, oferty turystycznej, turysty czy odwiedzającego (w tym jednodniowego) oraz wielu innych pojęć. Nie można za definicję „odwiedzających” uznać zdania *„Za konsumentów w turystyce można uznać gości objętych skalą „odwiedzających” w powszechnie stosowanym podziale podróżnych wg Światowej Organizacji Turystycznej, niezależnie od ich stosunku do bazy hotelowej kraju czasowo odwiedzanego [Gaworecki 2007, s. 15]”* (s.41). Rozróżnienie *odwiedzających, turystów, odwiedzających jednodniowych* ma istotne znaczenie dla pracy, w

której badani są przede wszystkim właśnie „odwiedzający jednodniowi”. Podobnie jak pojęcie oferty w kontekście przedsiębiorcy turystycznego (którym może być: hotelarz, właściciel stacji narciarskiej, atrakcji turystycznej, zakładu gastronomicznego, biura podróży, itd.) oraz obszaru recepcji turystycznej, które są zupełnie różne, a do obu z nich Autor się odnosi w dysertacji. Brakuje definicji interesariusza, a z tekstu wynika że jest to przedsiębiorca (s.49), ale przecież nie tylko i nie zawsze. Sama turystyka również nie została zdefiniowana, a pewne dywagacje pojawiły się w przypisach 18 i 19 (s.33). Brak zdefiniowania podstawowych pojęć oraz relacji pomiędzy nimi utrudnia jednoznaczne zrozumienie rozważań zawartych w pracy, a nawet ocenę czy Autor rozumie istotę omawianych zjawisk (czy pojęć) i różnice pomiędzy nimi.

Mimo tych uwag można stwierdzić, że Doktorant posiada wystarczającą wiedzę w zakresie objętym tematem rozprawy oraz ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie naukowej ekonomia.

3) Umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez Doktoranta

Oceniając umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez Doktoranta należy wziąć pod uwagę następujące aspekty:

- a) *Umiejętność postawienia problemu badawczego oraz propozycji jego rozwiązania, co obejmuje istotność podjętej problematyki badawczej, poprawność sformułowania tematu pracy, celów i hipotez, zaplanowanie i przeprowadzenie procedury badawczej wraz z wyborem metod badawczych adekwatnych do postawionych zadań, stopień realizacji założonych celów badawczych i weryfikacji hipotez. Kwestie te zostały omówione w punkcie 1) recenzji wraz z odniesieniem do oryginalności rozwiązania problemu naukowego*
- b) Adekwatność struktury pracy do prezentowanych zagadnień oraz zawartość treści w rozdziałach merytorycznych pracy
- c) Poprawność rozprawy od strony formalnej, redakcyjnej i językowej

Adekwatność struktury pracy do prezentowanych zagadnień oraz zawartość treści w rozdziałach merytorycznych pracy

Struktura pracy została podporządkowana celowi pracy i charakteryzuje się typowym układem treści, w którym prowadzony wywód w części początkowej zawiera rozważania teoretyczne stanowiące podstawę dla problemów praktycznych analizowanych na ich kanwie. Praca składa się z pięciu rozdziałów o zróżnicowanej objętości (od 26 do 56 stron) poprzedzonych wstępem i podsumowanych zakończeniem. Mimo tego, że dwa pierwsze

rozdziały mają charakter teoretyczny, Autor kontynuuje rozważania teoretyczne w kolejnych rozdziałach o charakterze empirycznym. Mimo tego w żadnej części pracy nie zostały zaprezentowane w sposób uporządkowany, spójny i logiczny pojęcia będące przedmiotem rozważań Autora. Np. rozważania dotyczące istoty branży turystycznej pojawiają się na stronie 132 (i dotyczą właściwie doboru podmiotów do części empirycznej rozprawy), chociaż samo pojęcie jest wielokrotnie przywoływane we wcześniejszych częściach rozprawy.

Wstęp zawiera podstawowe elementy wymagane w tej części rozprawy naukowej: ogólną prezentację istoty zrównoważonej konsumpcji w turystyce, cele i hipotezy postawione w pracy, określenie zakresu czasowego, przestrzennego i przedmiotowego pracy, szerokie omówienie charakteru prowadzonych badań (zbyt szerokie w kontekście odrębnego rozdziału dotyczącego metodyki), ale pomijające metody badawcze (wskazano jedynie na metodę analizy treści i technikę ankiety internetowej) oraz omówienie struktury pracy. Niewłaściwe wydaje się potraktowanie wstępu jak jednego z rozdziałów pracy i oparcie go o źródła literaturowe. Wstęp jest autorskim wprowadzeniem do dysertacji i (podobnie jak wnioski lub podsumowanie) powinien być wyłącznym dziełem Autora pracy.

Zakończenie budzi zastrzeżenia ponieważ powiela jedynie wcześniejsze treści dotyczące realizacji celów pracy i weryfikacji hipotez oraz zawiera własną ocenę pracy przez jej Autora *„Poruszona w rozprawie tematyka konsumpcji zrównoważonej w turystyce jest jedyną tak obszerną pracą poświęconą tej tematyce w polskiej literaturze przedmiotu. W literaturze zagranicznej trudno również o podobne tak szczegółowe rozważania w jednym opracowaniu. Bogato zaprezentowana w treści rozprawy literatura anglojęzyczna przedstawia zagadnienie konsumpcji zrównoważonej w turystyce w sposób mało szczegółowy, ogólnikowo prezentując wyniki badań na rzecz zachowań w turystyce uwzględniających zasady zrównoważonego rozwoju”* s.(212), czy *„To pierwsza dokonana tak szczegółowo identyfikacja uwarunkowań konsumpcji zrównoważonej w turystyce w dotychczas podejmowanych badaniach naukowych nie tylko w Polsce, ale i na świecie”* (s.212). W zakończeniu brakuje wniosków, które płyną z rozprawy na płaszczyźnie naukowej i aplikacyjnej, a szczególnie konkretyzacji wskazań, zaleceń, czy możliwości wykorzystania rozprawy przez gminy Beskidu Śląskiego dla wspierania zrównoważonej konsumpcji w turystyce na ich obszarze.

Spośród rozdziałów rozprawy należy zwrócić uwagę na rozdział 2 *„Charakterystyka uwarunkowań konsumpcji zrównoważonej w turystyce”*, w którym zaprezentowano kluczowe z punktu widzenia rozprawy kwestie. Nie można jednak zgodzić się z koncepcją w której czynniki rozwoju turystyki zostały transponowane na uwarunkowania rozwoju konsumpcji zrównoważonej w turystyce (pkt.2.1. s.56-57) i potraktowane jako tożsame bez stosownego

wyjaśnienia lub argumentacji takiego założenia. Uznając, że celem rozprawy była „*identyfikacja uwarunkowań konsumpcji zrównoważonej w turystyce*”, jak sformułował Doktorant we wstępie, właściwie resztę rozprawy można by uznać za zbędną. Nie dokonano autorskiej identyfikacji, klasyfikacji, systematyzacji czy gradacji uwarunkowań, nie wskazano na bardziej lub mniej istotne uwarunkowania, nie określono ich wagi w ujęciu np. globalnym i lokalnym (kluczowym dla aplikacyjnej warstwy rozprawy).

Za bardzo wartościową część pracy można natomiast uznać rozdział 3. *Gminy Beskidu Śląskiego jako obszar recepcji turystycznej* (s.93) zawierający szczegółowy opis wszystkich elementów składających się na atrakcyjność badanego regionu. W oparciu o dane wtórne dokonano wnikliwej analizy posiadanego potencjału oraz ruchu turystycznego, a także pełnionej funkcji turystycznej na podstawie wybranych wskaźników.

Rozdział 5 pracy w niewielkim stopniu opiera się na wynikach przeprowadzonych przez Autora badań, stanowi raczej kompilację własnych przemyśleń Autora, częściowo popartych przez źródła literaturowe. Ostatni rozdział pracy powinien mieć charakter wnioskowo-koncepcyjny, ale o ile zaprezentowany model można uznać za pewnego rodzaju koncepcję, o tyle całkowicie pominięto część wnioskową.

Poprawność rozprawy od strony formalnej, redakcyjnej i językowej

Recenzowana praca została poprawnie przygotowana pod względem redakcyjnym. W kwestii wymogów formalnych należy zwrócić uwagę, że układ końcowej części pracy jest nieprawidłowy. Kolejność zamieszczonych elementów: *Zakończenie, Summary, Załączniki, Literatura, Spis tabel, rysunków i załączników* nie spełnia wymogów formalnych. Załączniki, jak sama nazwa wskazuje, są elementem dołączonym do pracy, ostatnim, bez którego praca również jest kompletna. Brakuje również spisu załączników. Ponadto, w pracach naukowych zamieszcza się *Bibliografię*, którą (przy tak dużej liczbie pozycji) należy podzielić na *literaturę* i *materiały źródłowe*, a w obrębie literatury wydzielić pozycje zwarte i materiały ciągłe. W recenzowanej dysertacji jako pozycje literatury wskazano (błędnie) również wiele materiałów źródłowych, np. TNS, 2014, *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Raport TNS Polska dla Ministerstwa Środowiska, SWIG Delta Partner, 2007, Raport z badań ruchu turystycznego na obszarze Beskidzkiej 5, Cieszyn, Rada Ministrów, 2015, Program rozwoju turystyki do 2020 roku, Załącznik do uchwały nr 143/2015 Rady Ministrów z dnia 18 sierpnia 2015 roku, Warszawa, i inne.*

Praca została napisana skomplikowanym językiem, zdania są zawile i często niezrozumiałe. Autor nie posługuje się poprawnym językiem naukowym (który wymaga logicznego prowadzenia wywodu, przy użyciu jasnych, wzajemnie spójnych i jednoznacznych pojęć),

sformułowania są nieprecyzyjne, a brak zdefiniowania pojęć stanowiących podstawę terminologii naukowej w zakresie turystyki, konsumpcji i zrównoważonego rozwoju powoduje dodatkowy chaos terminologiczny, uzupełniony słownictwem branżowym i potocznym. Uniemożliwia to prowadzenie logicznego i spójnego wywodu naukowego wymaganego od prac naukowych. Poziom uchybień formalnych w recenzowanym opracowaniu wskazuje na lekceważenie przez Doktoranta zasad obowiązujących w pracy naukowej.

Uwzględniając błędy i uchybienia wskazane w stosunku do umiejętności sformułowania problemu badawczego i metod jego rozwiązania, konstrukcji wstępu i zakończenia, błędów formalnych (szczególnie w zakresie konstrukcji części bibliograficznej) oraz języka, którym napisana jest praca **należy stwierdzić, że Doktorant nie posiada umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.**

4) Ocena końcowa

Temat wybrany przez Autora jest aktualny i obejmuje nowe obszary badawcze, treść pracy mieści się w ramach tematu, przyjęta zaś struktura pracy pozwala na prowadzenie wywodu naukowego. Jednakże wśród faz postępowania badawczego – jak wspomniano wcześniej – kluczowe znaczenie ma konceptualizacja problemu badawczego i umiejętność postawienia hipotezy badawczej, ponieważ ma to decydujący wpływ na wybór metody badawczej, a także ukierunkowuje badacza na kwestie rozstrzygalne i istotne oraz wskazuje na relacje i zależności pomiędzy badanymi zjawiskami (lub ich elementami). Brak umiejętności jasnego określenia problemu badawczego oraz postawienia hipotezy właściwie dyskwalifikują badacza i jego pracę, wskazując na niedojrzałość do prowadzenia samodzielnej pracy naukowej.

W przypadku recenzowanej pracy **ocena oryginalności rozwiązania problemu naukowego**, zawarta w pierwszej części **jest negatywna** ze względu na brak klarownego sprecyzowania problemu badawczego, błędy w formułowaniu hipotez i ich weryfikacji, niepoprawnie zaplanowaną i przeprowadzoną część badawczą oraz problematyczny model (rozwiązanie) wyprowadzony na podstawie wcześniejszych rozważań teoretycznych i przeprowadzonych badań. Rzutuje to również **na negatywną ocenę umiejętności prowadzenia samodzielnej pracy badawczej**, którą pogłębiają błędy w konstrukcji wstępu i zakończenia, błędy formalne (szczególnie w zakresie konstrukcji części bibliograficznej) oraz nieumiejętność zastosowania języka naukowego. Część empiryczna pracy nie pozwala na pozytywną ocenę warsztatu badawczego Doktoranta, który nie dowiódł również, że potrafi stosować metody analizy i syntezy naukowej. Wykazanie przez Doktoranta akceptowalnego

poziomu ogólnej wiedzy teoretycznej w dyscyplinie ekonomia nie zmienia negatywnej oceny recenzowanej dysertacji.

Podsumowując powyższe spostrzeżenia, uwagi i opinie wartościujące stwierdzam, że rozprawa doktorska pt. „Uwarunkowania konsumpcji zrównoważonej w turystyce na przykładzie gmin Beskidu Śląskiego”, którą przedłożył mgr Marek HENDEL nie stanowi oryginalnego rozwiązania problemu naukowego. Rozprawa wykazuje posiadanie przez Autora wystarczającej ogólnej wiedzy teoretycznej z zakresu nauk ekonomicznych, ale przedstawiona dysertacja wskazuje na brak umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Oznacza to, że moim zdaniem, **nie zostały spełnione wymagania określone w Ustawie z dnia 14 marca 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym (...)**, zatem wnioskuję do Rady Wydziału Ekonomii, Zarządzania i Turystyki w Jeleniej Górze Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu o **nie przyjęcie dysertacji i nie dopuszczenie Autora (Marek HENDEL)** do kolejnych etapów postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora.

